

УДК 347.77:339.166.5

Ф.О. Журавка, д-р екон. наук, професор
О.В. Шипунова, канд. екон. наук, доцент

ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”, м. Суми, Україна

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ: СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

У статті проведено дослідження питання сутності інтелектуальної власності та виділення її класифікаційних ознак.

В статье проведено исследование вопросов сущности интеллектуальной собственности та выделение ее квалифицированных признаков.

The paper researches the essence of the intellectual property and defines its` classification features.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших складових національного багатства України є інтелектуальний продукт, який був створений та створюється науково-технічною інтелігенцією, фахівцями в різних галузях науки, вченими та винахідниками. Цей продукт, часто не маючи матеріально-речової форми, може виступати і як товар, і як капітал. При цьому інтелектуальна власність є відносно новим об'єктом бухгалтерського обліку, що зумовлено нематеріальною природою, особливостями правової охорони та відображенням її у складі активів. Значна частина об'єктів інтелектуальної власності лише починає бути частиною господарського обороту, що вимагає постійного перегляду та вдосконалення методики бухгалтерського обліку з метою врахування всієї різноманітності і різнорідності об'єктів.

Аналіз публікацій. До наукових досліджень, присвячених розробці загальних проблем інтелектуальної власності, відносяться праці відомих вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема В. Гладченка [8], І. Жураковської [9], Н. Любенюк [10], І. Попової [11], О. Уварової [12], П. Цибульова [13] та ін.

Разом з тим, у контексті реалій ринкових перетворень в Україні ряд питань інтелектуально-інноваційного розвитку поки що залишаються недостатньо дослідженими. Мова йде, передусім, про методологію пізнання інтелектуальної власності в контексті загальної теорії власності, формування ринку об'єктів права інтелектуальної власності в Україні.

Невирішена раніше частина загальної проблеми. Зважаючи на різноманітність наведених у науковій літературі тлумачень понять, що відносяться до теорії власності, необхідним, на нашу думку, є їх уточнення, а також впорядкування класифікаційних ознак об'єктів права інтелектуальної власності.

Мета статті. Метою статті є уточнення економічного змісту поняття «інтелектуальна власність» як економічної категорії та об'єкта обліку, а також виявлення особливостей об'єктів права інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. З моменту появи в бухгалтерському обліку об'єкта «нематеріальні активи» в нормативній документації та літературі було багато суперечливих тлумачень щодо його складових. В Порядку експертної оцінки нематеріальних активів, затвердженому наказом Фонду державного майна України, чітко зазначалося, що інтелектуальна власність – це складова нематеріальних активів [7]. Із затвердженням вітчизняних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку такий термін, як «інтелектуальна власність» перестав фігурувати в класифікації активів підприємства.

Дотепер ведуться дискусії щодо поняття інтелектуальної власності. Інтелектуальна власність не має суто наукового визначення. В терміні «інтелектуальна власність» пе-

рша його складова – «інтелектуальність» природи об'єкта власності для права має достатньо обмежені можливості охоплення ним всього реального різноманіття інтелектуальних продуктів. Те ж саме стосується й другої складової цього терміна – права власності на ці об'єкти. В економічній літературі термін «інтелектуальна власність» згадується як категорія, що застосовується для визначення результатів творчої праці людини. В рамках цього напрямку під інтелектуальною власністю слід розуміти поведінкові відносини між людьми, що виникають у зв'язку з існуванням інтелектуальної діяльності і стосуються її результатів.

Згідно з Цивільним кодексом України (ЦКУ) до інтелектуальної власності належать права на результати інтелектуальної творчої діяльності [2]. Подібної думки при визначенні інтелектуальної власності дотримуються Н. Любенюк і П. Цибульов, до якої вони відносять права на засоби індивідуалізації юридичної особи, продукції, виконаних робіт чи послуг [10; 13]. Деякі науковці (В. Гладченко, І. Попова та ін.) вказують на необхідність закріплення прав (немайнових і майнових) за відповідними суб'єктами [8; 11].

Як зазначає І. Жураковська, інтелектуальна власність – це право суб'єкта на володіння, користування і розпоряджання належним йому відповідно до закону результатом інтелектуальної діяльності [9].

У 1967 році у Стокгольмі було підписано Конвенцію про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, якою було визначено, що до інтелектуальної власності належать права на:

- літературні, художні та наукові твори;
- виконавську діяльність артистів, звукозапис, радіо- і телевізійні передачі;
- винаходи у сферах людської діяльності;
- наукові відкриття;
- промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування і комерційні позначення;
- захист від недобросовісної конкуренції;
- усі інші права, що належать до інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній галузях [1].

Відображення інтелектуальної власності в обліку і звітності можливо через категорію нематеріальних активів. Проте відносна науково-практична невпорядкованість цієї категорії, недосконалість нормативно-правової бази, що діє в Україні і регулює порядок бухгалтерського обліку й оподаткування операцій з нематеріальними активами, і незавершеність процесу розробки законодавства у сфері інтелектуальної власності викликають безліч проблем, пов'язаних з подібним відображенням.

Поняття «інтелектуальна власність» включає в себе три основні елементи, що становлять певну діалектичну єдність: інтелектуальний капітал, інтелектуальна власність і нематеріальний актив (рис. 1).

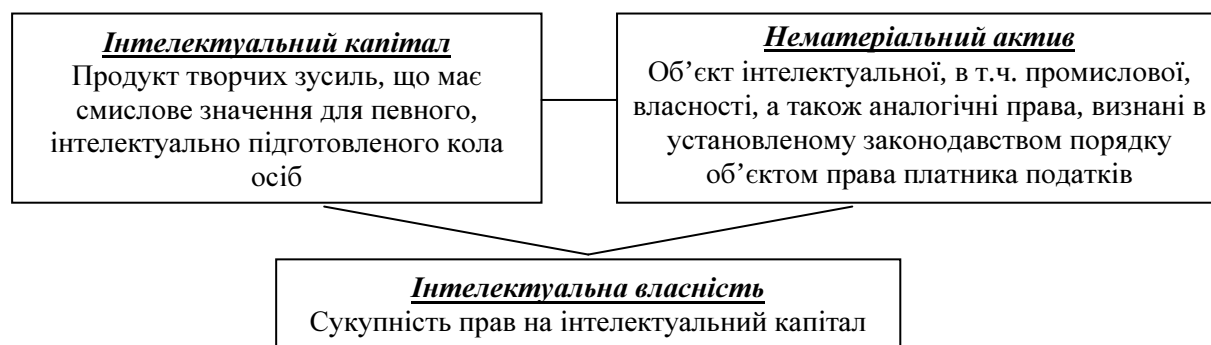

Рис. 1. Складові поняття «інтелектуальна власність»

Економічний зміст понять «інтелектуальний капітал», «інтелектуальна власність» можна розглянути з системних позицій з урахуванням їх взаємозв'язку, що суттєво впливає на функціонування системи і є підґрунтям вибору основних напрямків інноваційного розвитку підприємств.

Ідентифікація є обов'язковою умовою для обліку нематеріальних активів. Ідентифікація об'єкта права інтелектуальної власності означає встановлення наявності та чинності документів, які засвідчують правомірне набуття права авторства, права власності, а також інших документів, які є підставою для оприбуткування об'єкта нематеріального активу. Від того, наскільки правильно буде ідентифіковано об'єкт інтелектуальної власності, залежить його вартість, облік у відповідних регістрах, наявність чи відсутність права на амортизацію.

Спільним для таких об'єктів є те, що вони мають ідеальну природу, тобто є нематеріальними, проте можуть бути втілені у фізичні (матеріальні) предмети, які становлять певну матеріальну, економічну цінність. Тобто йдеться про особливу власність, яка вимагає спеціального регулювання через її нематеріальний характер.

Отже, інтелектуальна власність є продуктом людського розуму, результат творчості, який охороняється законом. Економічне трактування інтелектуальної власності ґрунтується на загальноприйнятому визначенні власності, як права на володіння, користування і розпорядження майном.

Інтелектуальна власність – це частина інтелектуальних активів, що характеризується виключним правом власності, захищеним відповідними законодавчими актами.

Згідно зі ст. 41 Закону України «Про власність» об'єктами права інтелектуальної власності є твори науки, літератури та мистецтва, відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, знаки для товарів і послуг, результати науково-дослідних робіт й інші результати інтелектуальної праці [4].

У ст. 420 ЦКУ наведено перелік об'єктів права інтелектуальної власності:

- літературні та художні твори;
- комп'ютерні програми;
- компіляції даних (бази даних);
- фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення;
- наукові відкриття;
- винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- компонування (топографії) інтегральних мікросхем;
- раціоналізаторські пропозиції;
- сорти рослин, породи тварин;
- комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів та послуг), географічні зазначення;
- комерційні таємниці [2].

Права на об'єкти інтелектуальної власності можна поділяти на дві частини: особисті немайнові права та майнові права інтелектуальної власності.

До особистих немайнових прав інтелектуальної власності відносять:

- 1) право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником) об'єкта права інтелектуальної власності;
- 2) право перешкоджання будь-якому посяганням на право інтелектуальної власності, що створює загрозу завдати шкоди честі або репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;
- 3) інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, передбачені законом.

Особисті немайнові права, за загальним правилом, є невідчужуваними, їх не може бути передано іншій особі, за винятком випадків, прямо передбачених законом. До та-

ких, зокрема, належать випадки, коли об'єкт інтелектуальної власності створюється у зв'язку з виконанням трудового договору.

Серед майнових прав інтелектуальної власності називають:

- 1) право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- 2) виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- 3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, у тому числі забороняти таке використання;
- 4) інші майнові права інтелектуальної власності, передбачені законом.

Авторське право і суміжні з ним права – найбільш поширений вид нематеріального активу, що використовується в діяльності майже кожного підприємства, оскільки до цього виду активів відноситься право на комп'ютерні програми, бази даних тощо. Передача прав на ці об'єкти регулюється Законом України «Про авторське право і суміжні права». Відповідно до ст. 31 зазначеного Закону авторське право передається авторським договором. Предметом такого договору не можуть бути права, що не існують на момент передачі [3].

Право на об'єкти промислової власності регулюється Законами України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» і «Про охорону прав на промислові зразки». Право власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок засвідчується патентом [5; 6].

Промисловою власністю є поняття, що застосовується для позначення виключного права на використання певних нематеріальних ресурсів. Згідно з Паризькою конвенцією з охорони промислової власності до об'єктів промислової власності належать: патенти на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування та вказівки на походження чи найменування місця походження. Серед об'єктів промислової власності найважливіше місце посідають винаходи.

Але далеко не всі результати інтелектуальної діяльності є об'єктами права інтелектуальної власності. Останніми можуть бути лише ті результати, що одержали правову охорону. Потрібно брати до уваги, що не всі об'єкти можуть бути об'єктами обліку і бути включеними до складу нематеріальних активів. Усі об'єкти інтелектуальної власності мають вартісну оцінку, як і інші результати людської праці.

Узагальнюючи різні підходи щодо класифікації об'єктів права інтелектуальної власності, можна умовно поділити їх на певні групи (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація об'єктів права інтелектуальної власності

Група об'єктів	Об'єкти
1	2
Об'єкти авторського права	- літературний твір; - музичний твір; - твір зображувального мистецтва; - твір декоративно-прикладного мистецтва; - твір архітектури; - твір картографії; - фотографічний твір; - складений твір; - аудіовізуальний твір; - сценічний твір; - твір у сфері науки; - твір у перекладі; - твір у переробці; - база даних; - комп'ютерна програма

Продовження табл. 1

1	2
Об'єкти суміжних прав	- виконання твору; - фонограма; - відеограма; - передача (програма) організацій мовлення
Особливі об'єкти інтелектуальної власності	- наукове відкриття; - компонування (топографії) інтегральних мікросхем; - раціоналізаторська пропозиція; - сорт рослин; - порода тварин; - ноу-хау
Об'єкти патентного права	- винахід; - корисна модель; - промисловий зразок
Об'єкти правових засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг	- доменне ім'я; - торговельні марки (знаки для товарів та послуг); - географічні зазначення; - комерційне (фірмове) найменування

Проблемним і неоднозначним є питання включення до складу нематеріальних активів виключних прав на ноу-хау, відкриття та раціоналізаторські роботи.

Ноу-хау – це незапатентована корисна інформація, що не є загальновідомою і легко доступною, і являє собою досвід чи одержана в результаті спеціальних досліджень або випробовувань. Власник ноу-хау має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умови, що:

- ця інформація має дійсну або потенційну комерційну цінність через її невідомість третім особам;
- до неї немає вільного доступу на законній підставі;
- володар інформації вживає належних заходів щодо охорони її конфіденційності.

При цьому термін «ноу-хау» обмежується лише часом дії названих умов. Специфічною особливістю права ноу-хау є те, що воно засноване на фактичній монополії певної особи на деяку сукупність знань і тому будь-яка особа, яка правомірно отримала ці знання, незалежно від власника ноу-хау, має повне право на їх використання. Звідси можна зробити висновок про те, що у власника ноу-хау відсутнє виняткове право на інформацію.

Висновки. На основі проведеного теоретичного аналізу підходів щодо визначення сутності інтелектуальної власності та порівняльної характеристики матеріальних об'єктів права власності й об'єктів права інтелектуальної власності встановлено, що сутність інтелектуальної власності проявляється тільки в контексті прав власності і має дуалістичну природу: економічний аспект полягає в тому, що право на результат інтелектуальної праці забезпечує його власнику виключне право на розпоряджання цим результатом, а моральний – втілюється у праві авторства.

Найчисельнішою групою нематеріальних активів є об'єкти інтелектуальної власності. В обліку під інтелектуальною власністю слід розуміти нематеріальні необоротні активи, які уособлюють документально підтверджені майнові права на об'єкти авторського права, промислової власності, раціоналізаторські пропозиції, знаки для товарів і послуг, результати науково-дослідних робіт та інші об'єкти відповідно до законодавства.

Об'єкт інтелектуальної власності і право користування таким об'єктом визнаються нематеріальним активом лише за наявності певних умов (визнання, ідентифікації, оцінки).

Перелік об'єктів інтелектуальної власності не носить вичерпного характеру, в Законі України «Про власність» чітко зазначено, що поряд з переліченими об'єктами до інтелектуальної власності можуть бути віднесені й «інші результати інтелектуальної праці».

Список використаних джерел

1. Конвенция учреждающая Всемирную организацию интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]: Стокгольмская конвенция от 14 июля 1967 года № 995-169. – Режим доступа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_169. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
3. Про авторське право і суміжні права [Електронний ресурс]: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3792-12>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
4. Про власність [Електронний ресурс]: Закон України від 7 лютого 1991 р. № 697-XII. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=697-12>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
5. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі [Електронний ресурс]: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3687-XII. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3687-12>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
6. Про охорону прав на промислові зразки [Електронний ресурс]: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3688-XII. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3688-12>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
7. Порядок експертної оцінки нематеріальних активів [Електронний ресурс]: Наказ Фонду державного майна України від 27 липня 1995 року №969/97. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0292-95&p=1240051065632062> – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
8. Гладченко В. Що таке інтелектуальна власність? [Електронний ресурс] / В. Гладченко // Web-журнал «Інтелектус». – Режим доступу: http://patent.net.ua/intellectus/patentbureau_news/about_intellectual_property/1033/ua HTML. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
9. Жураковська І. В. Інтелектуальна власність як об'єкт обліку [Електронний ресурс] / І. В. Жураковська. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/En/O_FN/2007_4_1/zbirnuk_O_FN_4has_1_124.pdf. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
10. Любенюк Н. А. Проблеми визнання інтелектуальної власності як елемента нематеріальних активів підприємства / Н. А. Любенюк // Фінанси, облік і аудит. – 2009. – № 14. – С. 43-47.
11. Попова І. Для бухгалтера інтелектуальна власність – це нематеріальні активи підприємства [Електронний ресурс] / І. Попова // Дебет-Кредит. – 2008. – № 5. – Режим доступу: <http://patent.km.ua/ukr/articles/i74> – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
12. Уварова О. Інтелектуальна власність / О. Уварова, А. Свіріденко, А. Іванченко // Податки й бухгалтерський облік. Спецвипуск. – 2008. – № 2. – С. 6-107.
13. Цибульов П. М. Основи інтелектуальної власності [Електронний ресурс]: навч. посібник / П. М. Цибульов. – К.: Ін-т. інтел. власн. і права, 2005. – 108 с. – Режим доступу: <http://bookz.com.ua/23/01.htm> – Назва з домашньої сторінки Інтернету.